

הגיע הזמן לספר
מה באמת קרה ב-48'

תחקיר אדם רז

מוסף הארץ

27 02 2026

ילד מרים ידיים בשיירה של תושבים ערבים ב-48'. הצילומים שמופיעים בתחקיר זה נמצאו באוסף נדיר של לוחם גולני שנזרק לרחוב

"יש לנקות את השטח מערבים. כל ערבי שיפוגש יש להשמידו"

אלפי מסמכים שנפתחו לעיון מאפשרים כעת לספר את הסיפור האמיתי על 48'. תחקיר

אדם רו

אוכלוסייה". מה שמופיע בפקודה איננו מסוג הדברים שמופיעים בספרי ההיסטוריה הישראליים. ברושי כותב למפקדים כי לאחר כיבוש כפר ערבי יונפקו לתושבים תעודות. אם אחד התושבים ימסור את התעודה שלו לאדם אחר, יש לירות בשניהם. במקרה שתושב הכפר לא יתייצב במועד לביקורת הצבאית, יש לירות בו ולפוצץ את ביתו. אם בכפר יימצא "ערבי זר", יש לירות בו מיד. ככלל, יש לירות "בכל גבר עשירי" בכפר כבוש שיימצאו בו זרים. כמו כן, יש להוציא להורג את כל הגברים בבית שבו יימצא רכוש שנגנב מיהודים.

לפי הפקודה, הכפרים ייהרסו עד היסוד, אך לעתים לא די בהרס. במקרה של ערבי ערב אובחן, קהילה בדואית שהתגוררה בגליל התחתון, הובהר שאין להותיר שום זכר. "כל ערבי מהזכר חים יש להרוג", לשון הפקודה. לא מדובר בדברים שנמסרו בעל פה, ברמיזא, ועברו מפה לאוזן. על הפקודה הזאת, שנכתבה שחור על גבי לבן, חתם ברושי בכתב ידו.

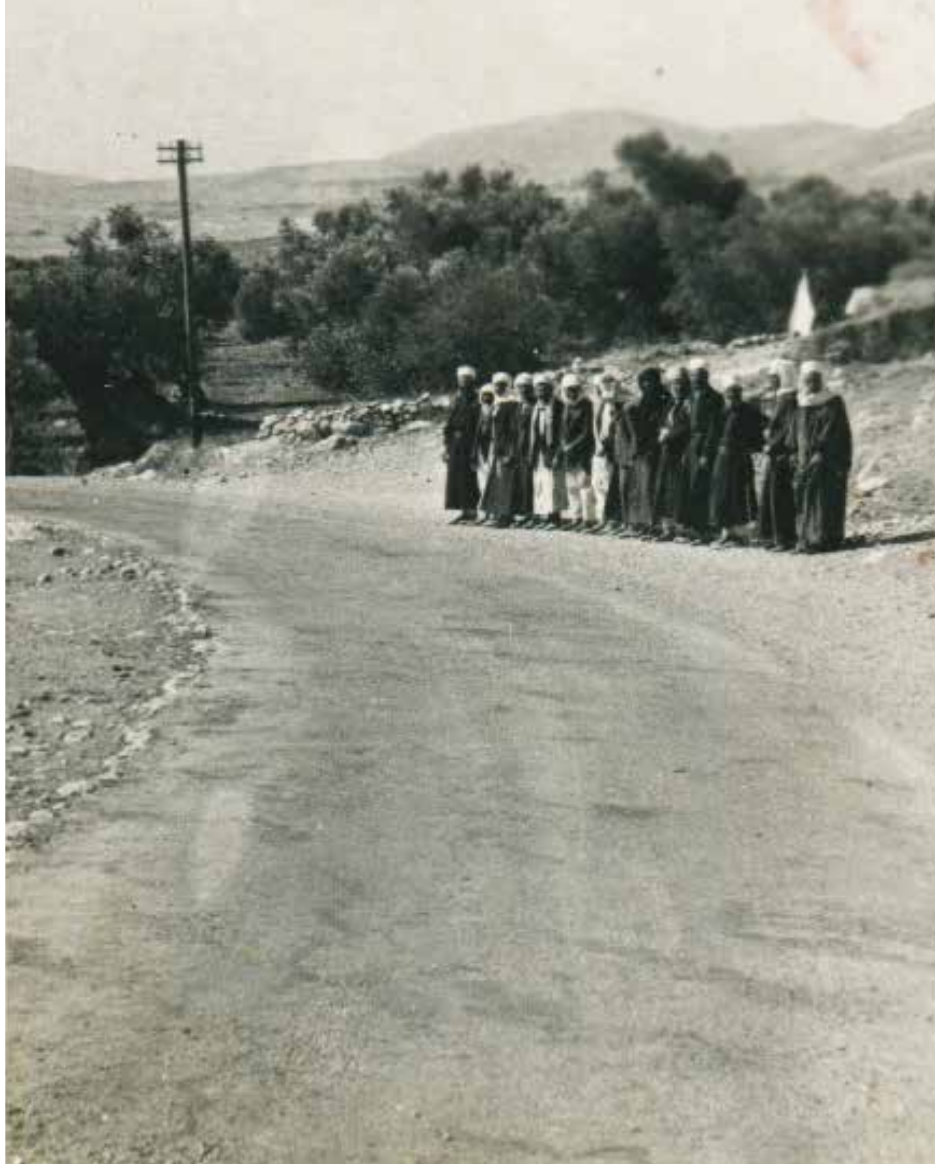
בפקודה אחרת, מיולי 1948, הנחה ברושי את חייליו לחפש אחר ערבים שהתחבאו באזור הר טורעאן שבגליל התחתון לאחר שהמקום נכבש. הוא הורה להם "להרוג כל מסתתר". פקודה נוספת שנמצאה באוסף המסמכים של קוצר קביעה כי "ערבים במספר קטן מסתובבים בכפרים", ככל הנראה כדי לאסוף רכוש ומוזון. לפי הפקודה, יש "לנקות את השטח מערבים". תחת הכותרת "השיטה" נכתב: "כל ערבי שיפוגש (כך במקור) יש להשמידו".

לפני שנתיים, בסוף מרץ 2024, התהלכה לה הוואלוגית רונית זילברמן ליד ביתה בשכונת רמת החייל בתל אביב. כשהגיעה לרחוב הגולן, הבחינה בארגונים מלאים באלפי מסמכים שהושארו ליד פח אשפה. זילברמן הסתקרנה והחלה לעלעל בחומרים. לעיניה נגלה תיעוד חריג בהיקפו מימי מלחמת העצמאות, כולל מסמכים שסווגו כסודיים, רשימות ממבצעים בארץ ובמדינות שכנות, מפות ותמונות היסטוריות שמעולם לא קיבלו פומבי (כולל צילומים שמופיעים בתחקיר זה). תיעוד כזה, חשבה לעצמה, ראוי שייחקר וישמר בארכיון. על אף שהארגונים שקלו לא מעט, זילברמן טרחה ואספה אותם לביתה.

הצעד הבא היה לפנות למכון עקבות לחקר הסכסוך הישראלי-פלסטיני. כשהגיעה הפנייה, כתב שורות אלה מיהר לביתה של זילברמן ואסף את החומרים. עד מהרה התברר כי מדובר באוסף של רפי קוצר, מראשוני הלוחמים בחטיבת גולני וממקימי מחלקת הקומנדו של גדוד 12, שהפכה לסיירת גולני. קוצר פיקד על כמה קרבות ב-1948, ולימים היה ממקימי ארגון נכי צה"ל. חלק מהאוסף היה אישי וכלל יומנים, רשימות וסיכומים. חלק אחר תיעד דיונים של מפ"ם, בין היתר על נשק גרעיני ועל הממשל הצבאי. אולם החלק החשוב ביותר נגע למלחמת העצמאות.

בין המסמכים שהושלכו לאשפה בלט מסמך שכתב יצחק ברושי, מפקד גדוד 12 בימי המלחמה. מדובר בפקודה מיולי 1948 שניסח ברושי למפקדי פלוגות בגולני שלחמו אז בצפון הארץ, וכותרתה "התנהגות בכפרים כבושים בעלי

***

קרוב ל-80 שנה חלפו מאז מלחמת העצ-
מאות, אך חומרים רבים בארכיונים עדיין סגו-
רים. החשאיות הישראלית הותירה פתוחה את
אחת משאלות היסוד שנוגעות למלחמה – האם
קרוב ל-800 אלף ערכים ברחו מיוזמתם ובהנ-
חיית מנהיגיהם, או שמא הם גורשו. ואם גור-
שו, איזה חלק היה למעשי טבח ולרציחות
בוירו הגירוש (העובדה שישראל מנעה מהער-
בים לחזור והרסה את כפריהם – ובכך קיבעה
בכוונת מכוון את סילוקם מהארץ – לעתים
נעדרת מהדיון).

מבחינת ישראלים רבים, אם הערכים ברחו,
הרי שישראל איננה אחראית לטרגדיה הפלס-
טינית. אך אם ישראל גירשה את הערכים, ואם
חיילי צה"ל לא היססו לשפוך את דמו של מי
שסירב לעזוב, הרי שמעל ימי קום המדינה רו-
בצת עננה. אם בראש מעייניהם של מפקדי
צה"ל לא עמד טוהר הנשק, כי אם טוהר אתני,
הרי שזיכרון ההיסטוריה בישראל כווב.

גם מי שיתעקש להבליט את ההקשר – הע-
רבים דחו את תוכנית החלוקה, השואה הס-
תיימה רק שלוש שנים קודם לכן, סכסוכים
רבים באותה עת הסתיימו בגירוש של אוכלו-
סייה אזרחית – יצטרך להכיר במה שקרה.
הדיון ההיסטורי הזה לא נוגע רק לעבר. הכרה
בעול עשויה להקרין על העתיד ולסלול נתיב
לפיוס. אי-הכרה, לעומת זאת, באה עם מחיה
למודחק הקולקטיבי יש דרכים מכוערות לגלות
את פניו. כדאי לתת הזדמנות לכוחה של האמת.
התחקיר הזה נולד משום שבאחרונה נוצרה
הזדמנות להיחשף לעבר הנשכח הזה באופן בל-
תי אמצעי. האוסף העצום של קוצר, שמקצת
ממנו צוטט למעלה, מצטרף לאלפי מסמכים
משפטיים מ-1948 שהותרו לעיון על ידי בתי
הדין הצבאיים בשורה של הליכים שניהל בש-
נים האחרונות מכון עקבות. התייעוד העשיר
הזה, שאושר לפרסום על ידי הצנזורה הצבאית,
שופך אור חדש על תולדות בעיית הפליטים
הפלסטינים. המסמכים שוללים מכל וכל את
הנרטיב הישראלי, שלפיו תושבי הארץ הער-
בים ברחו מרצונם לפי הנחיית מנהיגיהם. אף
שהיו בשוליים הנחיות ערביות להתפנות ואף
שהיו מי שנמלטו ביוזמתם, אפשר היום לקבוע
על בסיס מגוון רחב של ראיות שצה"ל גירש
ערבים באופן שיטתי, ושהגירוש הזה היה
אלים: הוא התבסס על מעשי טבח, מעשי רצח
ופעולות שונות שתכליתן היתה לזרוע אימה
באוכלוסייה האזרחית ולדרבן אותה להימלט.

מבין התיקים ששוחררו לפרסום ועומדים
בבסיס תחקיר זה, תיק שמואל להיס הוא הח-
שוב ביותר. להיס היה מפקד פלוגה בחטיבת
כרמלי שטבח במו ידיו עשרות מתושבי חולא,
כפר סמוך לקיבוץ מנרה בצדו הלבנוני של הג-
בול. הוא החייל היחיד שעמד לדיון על רצח ער-
בים במלחמת העצמאות, בשל התעקשות של

מתפרסמות כאן לראשונה, ורואות אור בימים
אלה בספר בהוצאת מכון עקבות.

אחד העדים במשפט היה מרדכי מקלף, קצין
מבצעים בחזית הצפון, שכעבור ארבע שנים
ימונה לרמטכ"ל. לדבריו, "היו פעולות בהן הש-
מידו את האויב הפוטנציאלי, כלומר אזרחים.
לדוגמה: בספסף, ג'יש, עילבון, לוד, רמלה וכד-
רום בקנה מידה יותר גדול. הכוונה היתה לג-
רש. אי אפשר לגרש 114 אלף איש שגרו
(בגליל) בלי טרור, והיה צריך להיות אלמנט
של טרור התחלתי כדי שילכו".

מקסים כהן פיקד במלחמה על חטיבת כרמ-
לי, מהחטיבות הגדולות והבולטות שפעלו
בתש"ח. כהן, שזומן גם הוא על ידי פרקליטו
של להיס, סיפק עדות מצמיתה: "איך מגרשים
כפר? מורידים אוון לעיני כולם לאחד הערכים

סגן מפקד הגדוד, דב ירמיה, למצות עמו את
הדיון. להיס טען שפעל בהתאם לפקודות של
מפקדיו ונידון לשנת מאסר. בפועל הוא לא נש-
לח לכלא, אלא ריצה זמן קצר בבסיס צבאי, וב-
מהרה קיבל חנינה. לימים מונה למנכ"ל
הסוכנות היהודית.

גדעון אילת, אחד השופטים שדנו בתיק, קבע
כי במהלך מלחמת העצמאות נעשו מעשי זוועה
חמורים יותר מזה שביצע להיס, והתפלא על כך
שהוא היחיד שהועמד לדיון. הוא קבע שלא נית-
נה תגובה "לפשעי מלחמה רבים שבוצעו על ידי
מפקדים וחיילים", וניכר שראה בלהיס שעיר
לעזאול. דבריו של השופט אילת לא נאמרו בח-
לל ריק. קו ההגנה של להיס, שלפיו פעל בה-
תאם לפקודות, זכה לתמיכה משורה של קצינים
בכירים שנקראו להעיד במשפט. העדויות הללו

השופטים, קשה לראות בחיילים אחראים לרצח, ויש לבוא איתם חשבון רק בגין האונס: "לו הרג הקצין את הערבייה במקום שלקח אותה, ייתכן שלא היה בכלל בר עונשין".

תיק אחר שהמסמכים בו הותרו לעיון נוגע לרצח של שלושה ערבים מבוגרים – שתי נשים וגבר – בכפר אל-בורג' שמדרום לחברון. ביולי 1948 נכבש הכפר, ושלושה חודשים לאחר מכן התלבטו החיילים כיצד להיפטר מארבעה ערבים שנותרו במקום. טוראי אריה בן-שם מגדוד 143 סיפר כי אחד מהארבעה שימש את החיילים במטבח והוחלט לחוס עליו. אשר לשלושה האחרים, לפי עדותו של בן-שם, סגן יוסף פישל הורה לחיילים להכניס אותם לאחד המכנים ולשגר אליו פגו פיאט. "תגמור אותם", פקד פישל.

לאחר שהפגו החטיא את המבנה, הוחלט להשליך לתוכו רימונים ואו להצית אותו. "כש" נכנסתי לבית, אחד גסס והכנסתי בו כדור", העיד אחד החיילים. "הם היו במצב של שוכבים על הארץ. נתתי לשניים האחרים בעיטות ברג ליים. הם לא הגיבו". אחד מהחיילים העיד כי "חיסול ערבים לפי הוראה ממישהו בעל סמכות לא היתה מפליאה מכיוון ששמעתי על הרבה מקרים שעשו כך".

בשונה מלהיס, שהואשם ברצח על טבח חור-לא, פישל הועמד לדין והורשע בניסיון רצח.

והם כולם בורחים. בפועל לא פונה כפר מבלי לדקור אחד בבטן או שיטות דומות. ניצחנו רק הודות לפחד שפחדו הערבים, והם פחדו רק מהמעשים שהם לא לפי החוק".

חיים בן-דוד, קצין מבצעים בחטיבת כרמלי ולימים אלוף בצה"ל ומוכירו הצבאי של בן-גוריון, הסביר בעדותו שגירוש תושבים ערבים היה דבר שבשגרה, וטיהור השטח "מתבטא בהריגות" בהתאם לנסיבות. "בפקודות מבצע היינו נוהרים לא להזכיר הריגה", אמר בן-דוד, "הוראות ביחס להתנהגות ניתנו בעל פה למג"דים". לפי בן-דוד, הפקודות הכתובות שהגיעו מהמטכ"ל לא קראו להשמדת הכפרים, אבל הדברים בשטח נעשו "בידיעתו של הפיקוד העליון". ומה אם תושב ערבי התעקש להישאר בביתו? במקרה כזה "הוא מקבל כדור", הסביר בן-דוד. "ידיענו את החוקים הבין-לאומיים, אבל אני גם יודע שלא פעם לא נהגנו לפי החוקים האלה. השתמשנו באמצעים בלתי חוקיים". הוא הבהיר שהאמצעים האלה כווננו גם נגד נשים וילדים.

בכיר נוסף שנקרא להעיד הוא מפקד חטיבה 7 יוסף איתן, שלימים מונה לאלוף פיקוד מרכז. איתן התייחס לפער בין הפקודות הכתובות לדברים שנאמרו ללוחמים בעל פה. לדבריו, פקודת כתובה "להשמיד כל נפש חיה לא ראיתי, אבל בתור רמזים, זה כן". הוא הוסיף כי למפקדים בשטח היתה "הרשות לפרש את הפקודה", והבהיר כי "חיילים שלנו השמידו תושבים" לפי פקודות שניתנו להם.

ישראל כרמי, מפקד גדוד בחטיבה 7, סיפר על כיבוש באר שבע והבהיר כי השיטה היתה להרוג אזרחים שהתנגדו לגירוש, ושיטה זו היתה נהוגה בצפון ובדרום כאחד. "אני כבשתי את העיר", העיד כרמי. "בטיהור שטח זה נתתי פקודה להשמיד את מי שיופיע ברחובות, באם יתנגד או לא יתנגד. ניתנה פקודה להשמיד הכל. אחרי כיבוש המשטרה – אחרי הכניעה – הרצח נפסק. עד אז נהרגו כולם – נשים וילדים וכולם. אז ניתנה פקודה לאנשים ללכת לחברון. מי שלא הלך, 'סילקו' אותו (המרכאות במקור)".

תיק נוסף שהחומרים בו הותרו לעיון עוסק בחיילים שאנסו ורצחו נערה בדואית בדרום ב-1949. המסמכים בתיק מראים כיצד הרג אזרחים שימש לא רק לזירוז הגירוש, אלא גם למניעת חזרה של ערבים לאדמותיהם. פקודת מבצע שניתנה ללוחמים בכתב זמן קצר לאחר הסכמי הפסקת האש הורתה "לירות בכל ערבי שנמצא בשטח עד לגבול שביית הנשק". על החתום: "א. רוונבלום. סרן. מפקד הקו".

בפסק הדין בפרשה נכתב שהפקודות שניתנו ללוחמים "היו ללא סייג – לירות בכל ערבי, ומכאן שאין הבדל אם זה גבר או אישה, אם הערבי מזוין או לא, אם הוא בורח או שהוא מרים ידיים ונכנע. אם תוך כדי סיור ראיתי ערבי, אתה חייב לירות בו". לאור זאת, הבהירו

מרכזי מקלף, קצין מבצעים בצפון, לימים הרמטכ"ל:

"קרה שהשמידו את האויב הפוטנציאלי, כלומר אזרחים. בספסף, בג'יש, עילבון, לוד ובדרום בקנה מידה יותר גדול. הכוונה היתה לגרש. אי אפשר לגרש 114 אלף איש מהגליל בלי טרור, והיה צריך אלמנט של טרור התחלתי כדי שילכו"

בית המשפט הסביר שהתביעה התרשלה בתפקידה ולא פעלה להוכיח שבכלל נעשה רצח. הוא דן את פישל ל-60 יום מאסר – עונש שהוחמר בערעור לשנת מאסר – והסביר כי הנאשם יכול היה לחשוב שמעשיו מוצדקים הן מבחינה מוסרית והן מבחינה צבאית.

עורך-דינו של פישל התקשה להכין "על מה יישב במאסר? על שום שהגויים במעשיו? הוא ביצע חובה בלתי נעימה ופעל מתוך טעמים טהורים ביותר. זה לא קצין אחד שיקבל עונש – וזה אסכולה שלמה".

***

שנות ה-80, "לידתה של בעיית הפליטים הפלסטיים", התייחס מוריס לגירוש ותיאר "מצב סטיכי של היעדר הנחיה מרכזית ומדיניות עקבית". בספרו המאוחר יותר הוא ביקש לתקן את הקביעה הזאת והביא את הפקודה של כרמל שנפתחה לעיון, שבה הבהיר האלוף כי סילוק התושבים "דחוף ביותר".

בינתיים פקודות שהורו על גירוש הוחזרו למחשכים בארכיון צה"ל, כמו גם תיעוד אחר שמעיד על פשעי מלחמה. כדי להבין עד כמה העדויות והפקודות שמובאות בתחקיר זה נדידות, יש להתעכב על מדיניות ההסתרה של ישראל. מ-17 מיליון תיקים השמורים בארכיון המדינה וארכיון צה"ל ומערכת הביטחון, יותר מ-16 מיליון אינם נגישים לעיון הציבור.

מסמך פנימי של ארכיון צה"ל, שהוסתר עד לפני שנים אחדות ונחשף על ידי מכון עקבות, הסביר לבעלי התפקידים בארכיון אילו נושאים וסוגיות יש להסתיר. כך למשל, "חומר העשוי לפגוע בתדמית צה"ל כצבא כובש נטול אושיות מוסריות, התנהגות אלימה נגד אוכלוסייה ערבית ומעשי אכזריות (הרג, רצח)". בנוסף, אין לחשוף חומר על "גירוש ערבים" כמו גם על "הוראות לפגוע במסתננים (ערבים שביקשו לחזור לכפריהם – א"ר)". המסמך אף הורה שלא לחשוף חומר על "התנהגות אלימה נגד שבויים בניגוד לאמנת ז'נבה (הריגה)", וגם על הנחיות "לא לשים לב לדגלים לבנים".

מאמצי ההסתרה גלשו גם לארכיונים מפלגתיים ולאוספים פרטיים, ששימשו כתובת אלטרנטיבית לחוקרים ולעיתונאים. כ-20 השנים האחרונות עברו אנשי הממונה על הביטחון במערכת הביטחון (המלמ"ב) מארץ כיון לארכיון וסגרו לעיון תיקים נפיצים, ללא שום סמכות בחוק. בג"ץ מצדו גיבש את מדיניות ההסתרה. כשבית המשפט התבקש לאפשר פרסום מסמכים ותמונות מטבח דיר יאסין, הוא דחה את הבקשה וקיבל את הטענה הקלושה שלפיה חשיפת החומר עלולה לפגוע במדיניות החוץ של ישראל וביחסים עם המיעוט הערבי, לשון פסק הדין.

גם הפרוטוקולים של ישיבות הממשלה הרלוונטיות טרם שוחררו במלואם אף שחלפו כמעט 80 שנה, אם כי חלק מחילופי הדברים בין השרים נפתחו לעיון בשנים האחרונות בעקבות לחץ על ארכיון המדינה. כך למשל בדיון על פקודות "לטהר את השטח", השר יצחק גרינבוים אמר כי "מי שמסתכל מן החוץ בכל העניינים האלה, אינו יכול למצוא הסברה לבריחתם של הערבים. מתקבל על הדעת שהביאו אותם לידי בריחה משום ששדדו, אנסו, רצחו, גירשו". הוא ביקש להורות על הפסקת הגירוש. השר מרדכי בנטוב קבע באחת הישיבות כי "קל לגרש, היטל לר היה הראשון", והוסיף כי "כל מה שאנו עושים הריהו בניגוד לאמנות בינלאומיות". השר משה חיים שפירא קבע כי האלימות של הלוחמים הישראליים כלפי הערבים הפכה למגפה.

העובדה כי מעשי הרצח והגירוש היו חלק מ"אסכולה שלמה" טושטשה לאורך השנים והפציעה במחקרים רק לעתים רחוקות. גם כשהפציעה, המיקוד היה במבצע חירם לכיבוש הגליל, שיצא לפועל בסוף המלחמה. למעשה, הפרקטיקות שמובאות בתחקיר זה ננקטו עוד בשלב מלחמת האזרחים (נובמבר 1947 עד מאי 1948), וביתר שאת בשלב המלחמה האזרחית (מאי 1948 ואילך). ממדי האלימות תפחו החל מהימים של אפריל-מאי 1948, כש"ההגנה" עברה להתקפה. בחודשיים האלה נכבשו וגורשו תושביהן של חלק גדול מהערים הערביות. מאות כפרים נוספים נכבשו בחודשים הבאים.

אזכור מוקדם של הגירוש במחקר ההיסטורי מופיע בעבודה מקיפה על מבצע חירם שהכין בשנות ה-50 רבי-סרן יצחק מודעי, לימים שר האוצר. העבודה, שנכתבה עבור מחלקת ההיסטוריה של צה"ל, התבססה על תיעוד פנימי ולא נודעה לעיני הציבור. מודעי מציין שם כי יגאל ידן, ששימש ראש אג"ם ומונה בסוף 1949 לרמטכ"ל, קבע חד וחלק בפקודה כתובה כי "אין אנו מעוניינים בתושבים ערבים". מודעי כותב גם כי "בשלבם האחרונים של

מקסים כהן, מפקד חטיבת כרמלי:

"אין מגרשים כפר? מורידים אוזן לעיני כולם לאחד הערבים והם כולם בורחים. לא פונה כפר בלי לדקור אחד בבטן או שיטות דומות. ניצחנו רק הודות לפחד שפחדו הערבים, והם פחדו רק מהמעשים שהם לא לפי החוק"

מבצע חירם הודיע אלוף הפיקוד לחטיבות ולמחוזות כדלקמן: 'עשו ככל שביכולתכם לטיהור מהיר ומיידי של השטחים הכבושים מכל האלמנטים העוינים. בהתאם לפקודות שניתנו, יש לסייע לתושבים לעזוב'. מודעי סיכם וקבע שכוחות צה"ל השתדלו לסלק את האוכלוסייה הערבית בגליל, ולעיתים קרובות לאו דווקא באמצעים חוקיים ועדינים".

פקודת הגירוש שציטט מודעי בשנות ה-50 נכתבה על ידי מפקד חזית הצפון, האלוף משה כרמל. בסוף שנות ה-90 היא נפתחה לעיון בארכיון צה"ל ועמדה בבסיס ספרו של ההיסטוריון בני מוריס "תיקון טעות". בספרו החלוצי מסוף

צילום: יעקב אגור

***

אחד הדברים שחוזרים במסמכים שניתן כעת לפרסם הוא ההנחיה שלא לקחת שבויים. ההגדרה של שבויים, מתברר, היתה נרחבת מאוד וכי ללה לעתים גם נשים וילדים. הסוגיה הזאת היתה חלק מקו ההגנה של הנאשם להיס, שטען כי העברת תושבי הכפר הכבוש לבסיס עורפי עמדה "בניגוד להוראה" שניתנה לו על ידי מפקד דו, "שאינו אנו צריכים לקחת שבויים וצריכים לטהר את כל השטח מאויב".

קצין המבצעים חיים בנדוד מחטיבת כרמלי העיד כי הפקודה בנושא ניתנה ללוחמים בעל פה, והמסר שעלה ממנה לא השתמע לשתי פנים. "זה היה ברור לכל אחד", אמר בנדוד, "לא שאלו שאינם לוחמים לא לקחת שבויים". לדבריו, בזמן המלחמה גברים צעירים "לא נחשבו אזרחים", וניתן היה להרוג אותם. טוראי יצחק סורוקה הסביר שההוראה היתה להרוג את הגברים שלא בורחים מהכפרים. כשנשאל על הגיל של הגברים שהונחה להרוג אמר שפעם הוא קיבל "פקודת מבצע המגדירה את הגיל מגיל 15".

גם קצין מודיעין בשם יעקב ד' (שמו המלא הושחזר כשהותר לעיין במסמכים) התייחס להרג ערבים שנתפסו בכפרים: "דבר זה ברור וידוע לי מתוך הקורס לקציני מודיעין – כשמודיעין שאינו לקחת שבויים, לא פירוש הדבר לגרשו, אלא להורגו". הוא הוסיף כי במקרים שבהם הכוחות הלוחמים לקחו שבויים, אז הם הרגו אותם בהמשך. לדבריו, המפקדים הונחו להרוג את מי שנמצאים בכפרים, וכך אכן בוצע "בכמה וכמה כפרים".

לא פעם התייחסו העדים לשאלת הדין הבינלאומי. "אנחנו ידענו את החוקים הבינלאומיים", אמר בנדוד, "אבל אני גם יודע שלא פעם לא נהגנו לפי החוקים האלה. השתמשנו באמצעים בלתי חוקיים". לפי עדותו, הדברים נעשו בהסכמתו ואף בפקודתו של הפיקוד העליון. מרדכי מקלף אמר שהחיילים לא ידעו מה כתוב באמנת ז'נבה, ומפקד חטיבה 7 יוסף איתן ציין כי ייתכן שנשלח חה ליחידות חוברת על "חוקי האג", אבל "לא שמנו לזה לב באופן מיוחד". ישראל כרמי, מפקד גדוד בחטיבה 7, קבע שבשבויים "נהגנו לא לפי הסכם ז'נבה", ומפקד החטיבה מקסים כהן אמר שעוד בימי ההגנה ניתנו פקודות שלפיהן "צריך להרוג ערבים בלתי מזוינים".

כרמי הוסיף כי לעתים ניתנה הוראה "לא להכביד על המודיעין", והכוונה היתה להרוג את מי שנתפסו. מבחינתו, כל "גבר שיש לו ידיים וראש מהווה סכנה", והוא היה חורף את גורלם לשבט או לחסד "לפי הפרצופים". במקרים שבהם התרשם שהערבים שלפניו מסוכנים, היה הורג אותם במקום.

מלבד הרג שבויים, המסמכים מעידים בכמה מקרים על הרג של אזרחים שביקשו לחזור לכפרים לאחר שנכבשו. כך למשל החומרים ממשפט שהתקיים ב-1951 ודן בהרג אזרחים

את גירוש ערביי לוד, סרטי תעודה ("1948 – לזכור ולשכוח" של נטע שושני, "טנטורה" של אלון שוורץ, "על סדר היום: מחיקה" של עינת ויצמן) ופעילות של ארגוני חברה אזרחית (עמור תת זוכרות, מכון עקבות).

ספרו של שביט, שעורר הדים נרחבים בארה"ב אך לא הופץ לקוראי העברית, שוטח בפירוט את פרשת כיבוש לוד על בסיס שורה ארוכה של שיחות עם מפקדים ולוחמים. שביט מספר כיצד העיר נכבשה במהרה, ואז אלפי תושבים כונסו בשני מסגדים וכנסיה. ביום שלמחרת נכנסו לעיר בשוגג שני משוריינים ירדניים, והציתו גל מחודש של אלימות לאחר שתושבים טעו לחשוב שמדובר בכוח עזר ערבי. זה"ל הגיב בירי לכל עבר, השליכת רימונים לבתים ושיגור פגז פיאט לאחד המסגדים שבו מצאו ההמונים מקלט. שביט, שמביא וידוי מפיו של הלוחם ששיגר את הפגז, קובע כי בתוך 30 דקות נהרגו 200 אזרחים, ומוסיף כי אחרי שהאש שככה הורה בנג'ורין ליגאל אלון לגרש את התושבים. הוא מצטט פקודה כתובה של יצחק רבין לחטיבת יפתח, שהופצה זמן קצר אחר כך: "את התושבים של לוד יש לגרש במהירות, ללא קשר לגילם".

פגז הפיאט המתיאור של שביט מוזכר גם בחומר מרים ממשפט להיס, שמתפרסמים כאן כעת. לפי מפקד הגדוד ישראל כרמי, "בלוד הכניסו למסגד מאות ערבים וירו פנימה (בפגז) פיאטים".

גם סרטה של שושני מתייחס למה שהתרחש לל בלוד. בסרט מצוטט יומן משותף שניהלו חיילים בחטיבת יפתח: "אחרי ארוחת הבוקר הופיעו פתאום שני משוריינים אויב והחלו להתקרב. מיד צצו קני רובים מכל חלון. התמרדרות. על האויב התגברנו, אולם נוספו עוד כ-15

ערבים בעיירה מגדל, היום אשקלון, ב-1949. כמוקד המשפט היו חיילי פלוגה שהוצבה במקום כדי למנוע חזרת ערבים לעיירה. בית הדין קבע כי "החיילים היו משתוללים לעתים. היו מבין החיילים שחשבו שהם חופשיים לנהוג בערבים, בעיקר במסתננים, כרצונם". לפי כמה עדויות שבית הדין קיבל כאמינות, הריגת ערבים "נחשבה חוקית" בעיני הלוחמים, והלוחם ההורג נתפס בעיני חבריו כ"חברמן".

במשפט נידון מקרה שבו צעירים ערבים הסתנו למגדל כדי לבקר בבית הוריהם, שנותרו בעיירה. חיילים שתפסו אותם הוציאו אותם להורג, ובאופן נדיה מאחר שההורים נותרו בשטח ישראל, הם העידו במשפט: "בני בא מעזה אל ביתי במגדל", העיד האב. "אמרתי לו, אחרי גמר העוצר אני אמסור אותך ליהודים". בהמשך הוא מתאר כיצד מצא את גופת בנו: "ראיתי כדורים בחזה של בני ושלושה ארבעה כדורים בראש ובגב שלו. התעלפתי ונפלת. על בני היו סימני מכות".

***

העדויות שמובאות בתחקיר זה לא מתפרסמות בחלל ריק. בעשור וחצי האחרונים הופיע גל של פרסומים על גירוש הערבים ב-48', אולם הם לא התלכדו לכדי סיפור קוהרנטי אחד ולא עוררו דיון ציבורי. חלקם אפילו לא תורגמו לעברית. החומרים מגיעים ממקורות מגוונים: מחקרים ישראלים (אלון קונפינו, שי חוקני), מחקרים פלסטיניים (צאלח עבד אלג'ואה, עאדל מנאע), פרוזה ערבית (אליאס חורי, סלמן נאטור), תחקירים עיתונאיים (הגר שיוף במוסף זה), ספרי עיון (למשל "My Promised Land" של ארי שביט, שמתאר

כמעט וזה לתיאור שמופיע במסמכים שעומדים בבסיס תחקיר זה. וכך נכתב בספר, שתורגם על ידי יהודה שנהב־שהרבני, על סצנה שמתרחשת בכפר שחיילי צה"ל נכנסו אליו זה עתה:

"ידיים למעלה!" הם הרימו את ידיהם. 'כרעו על הברכיים'. הם כרעו על האדמה. 'עמדו על הרגליים'. הם נעמדו. 'הסגירו את הנשק!' לא היה ברשותם כל נשק. 'אתה, אתה, אתה ואתה. בואו איתי'.

"ארבעה צעירים, טרם מלאו להם שלושים. הוא פקד על חייל לקחת אותם ולהתרחק. הוא התרחק עם הארבעה לטווח של חמישים מטרים. 'הרימו ידיים. עם הגב לקיר'. הוא נסוג מטרים אחדים לאחור ולחץ על ההדק. הוא שמע לחישות, 'שתקו. שתקו, יא חמורים'. טראח. טראח. טראח. כעבור שניות אחת דות היו הגופות מוטלות לנגד עינינו."

והנה, כמעט בתמונת מראה, עדות של חייל על הטבח בחולא, מתוך משפט להיס: "הסגן הראשון שמואל להיס ביקש ממני 15 איש מהתושבים הערבים. הוא בחר את הצעירים. הוא אמר לי שאלך איתם לבית בודד בכפר. מפקד הפלוגה נשא איתו נשק. היה לו אקדח וסטן. לי היה רובה. כשהגענו לשם אמר להם מפקד הפלוגה באמצעותי שיפנו את הפנים לקיר. הם הפנו את הפנים לקיר. או אמר לי סגן ראשון להיס שאשאל אותם איפה נמצא הנשק. הם אמרו שאין להם נשק. אחרי זה להיס התחיל לירות בהם בסטן. הוא ירה בהם צורות והערבים התחננו וצעקו ואחר כך נפלו. הצעקות והתחננוים לא השפיעו על אף אחד."

כשלהיס העיד הוא סיפר שהמגיד אברהם פלד קבע שהפלוגה "תצא ותנקום את נקמת החברים". להיס עצמו פנה לטוראי אפרים הוברמן ואמר לו: "אם אתה רוצה לנקום, יש עוד ערבים חיים, תיקח ותנקום". ספרו של ההיסטוריון שי חוקני ("מולדת יקרה — מלחמת 1948: המכתבים הגנוזים") מביא מכתב פרטי של חיילת שביקרה בגליל, שמאיר גם הוא את סוגיית הנקמה. "כיבוש כזה עוד לא ברא השטן", כתבה החיילת, "החללים מגיעים עד הברכיים". היא ביקרה את החיילים שהתנהגו לדבריה ב"פראות איומה", אך הבינה ללבם בשל מה שסבלו "הבחורים הראשונים בגליל. מותר להם גם להתפרץ ולרצוח סתם ככה מתוך נקמה ותענוג."

***

קוראי העברית שמתעניינים בקורות המלחמה נחשפו להיסטוריונים וליוצרים תיעודיים ישראלים. אך מה עם כותבי ההיסטוריה הפלסטינים? במשך שנים רבות חוקרים פלסטינים נמנעו מאיסוף עדויות ועיסוק בוועות המלחמה. היו לכך מגוון סיבות: ההתמקדות בהשמדות בשנים שלאחר הגירוש, ריכוז המאמץ במאבק הלאומי, חשש מהתנכלות של ישראל למי שידבר, בושה והפיזור של העם הפלסטיני בכל רחבי תבל, מהמזרח התיכון ועד צ'ילה. אולם עשורים רבים אחרי

פצועים ושלושה הרוגים. החברה'ה להטו מכעס, מוכנים היו לרצוח בו במקום. ניתנה פקודה לערוך טיהור יסודי, ואכן הטיהור נערך. צחנה עלתה ואפפה כל פינה. שארית היום עברה בש־קט יחסי, חוץ מהשמח שעשינו."

שושני מביאה בסרטה עדות מצמיתה ששופכת אור נוסף על אחד המאורעות הקשים במלחמה — הטבח בדווימה שבלכיש. העדות הזאת, שתפסה בעבר את עיניהם של היסטוריונים, הועלמה על ידי אנשי המלמ"ב. מדובר במכתב שכתב איש מפ"ם בשם ש. קפלן לעורך "על המשמר" אליעזר פרי. קפלן מוסר במכתב עדות ראייה של חייל בשם מאיר עפרון:

"החייל, איש משלנו, אינטלקטואלי, מהימן בכל מאת האחוזים. הוא הגיע לכפר מיד לאחר הכיבוש. לא היה קרב ולא היתה התנגדות. הכובשים הראשוניים הרגו 80 עד 100 ערבים, נשים וטף. מפקד אחד ציווה על חבלן להכניס שתי זקנות ערביות לבית מסוים, ולפוצצו עליהן. חייל אחר התפאר שאנס ערבייה ואחר כך ירה בה. ערבייה אחת עם תינוק בן יומו בחיקה העסיקו בניקוי. יום־יומיים עבדה בשירות, ולבסוף ירו בה ובתינוקה."

סרט תיעודי אחר, "טנטורה" של אלון

ישראל כרמי, מפקד גדוד בחטיבה 7:

"אני כבשתי את באר שבע. נתתי פקודה להשמיד את מי שיופיע ברחובות, אם יתנגד או לא. להשמיד הכל. אחרי הכניעה הרצח נפסק. עד אז נהרגו נשים וילדים וכולם. אחר כך אנשים נדרשו ללכת לחברון. מי שלא הלך, 'סילקו' אותו"

שוורץ, הוסיף מידע חשוב על הטבח שאירע בכפר ששכן על החוף מצפון לזכרון יעקב. שוורץ מביא בסרטו כמה עדויות ממקור ראשון. "לא דיברתי עם אף אחד על זה", העיד אחד מוותיקי חטיבת אלכסנדרוני, "מה אני אספר, שהייתי רוצח?" לפי עדות אחרת, "אחד לקח אותם ורצח אותם בתוך המכלאות. השתוללו בטנטורה, זה היה משהו נורא". עד שלישי סיי פר כי "נהרגו רבים. אני קברתי אותם".

בזמן ששורה של יוצרים יהודים נדרשו לנכבה בסרטי תעודה, סופרים ערבים בחרו לפרסם זיכרונות של שורדים במסגרת פרוזה. המתכונת הזאת, ללא ראיות או מראי מקום, איפשרה להיסטוריונים ישראלים להתנער מהעדויות הקשות ולהציג אותן כבלתי מהימנות. בספר שפירסם לפני עשור סלמן נאטור — "הזיכרון שוחח איתי והסתלק" — הוא מתאר הוצאה להורג באופן

צילום: מתוך אתר מחיאת הלוחם היהודי במלחמת העולם השנייה

הנכבה, היו מי שגבו עדויות מהשורדים. ב-2017 הופיע מחקר של ההיסטוריון הפלסטיני תושב ישראל עאדל מנאע ("נכבה והישר" דות: סיפורם של הפלסטינים שנותרו בחיפה ובגליל 1948-1956"). מנאע קבע בספרו כי "מעשי הטבח במבצע חירם אורגנו מ'גבוה' ונוע" דו לגרום לבריחה". בני מוריס מתח על הספר ביקורת, וטען כי "אין בידי מנאע כל אסמכתה הקושרת בין הדברים". הראיות שהולכות ומצטברות מלמדות שהצדק עם מנאע: צה"ל יום מעשי טבח ורציחות כדי לזרו את הבריחה. כפי שהעיד מרדכי מקלף, "היה צריך להיות אלמנט של טרור התחלתי כדי שילכו".

אך כמה נרחב היה מרחץ הדמים הזה? מוריס מנה 24 מעשי טבח. כותב שורות אלה כבר קבע בעבר במוסף זה כי המספר נע סביב עשרות רבות. היום נדמה כי גם הקביעה הזאת היתה זהירה ושמרנית. אחד המחקרים המרשימים ביותר על הנכבה נעשה על ידי קבוצת חוקרים מאוניברסיטת ביר זית בהובלת ההיסטוריון הפלסטיני צאלח עבד אל-ג'ואד. המחקר הממושך

האירועים הקשים ביותר, שבכל אחד מהם נהרגו 100 אורחים ויותר, התרחשו בדיר יאסין, דווימה ולוה. שישה מעשי טבח גבו בין 50 ל-100 קורבנות: כך היה בג'יש שלמרגלות המירון, בספסף וב"עין זיתון שבאזור צפת, בצאלחה שבגבול לבנון, באבו שושה באזור רמלה וככפר בורייר מצפון לע"זה. כמה עשרות אורחים נטבחו בטנטורה, באר שבע, כפר ענאן שבאזור צפת, טירה שבאזור חיפה וחולא שבגבול לבנון. כ-20 קורבנות נמנו בעילבון שממערב לכנרת, בנאסר אדין שלייד טבריה, בכ"פר סבארין הסמוך לחיפה, בכפר אל-בסה שמצפון לעכו ובקהילה בדואית ששכנה מדרום לעכו. מעשי טבח בולטים נוספים אירעו במג'ד אל-כרום, בכפר סבא, ברחובות (בכפר זרנגה), מדרום לנה"ריה וסמוך לקיבוצים כברי, נגבה וכפר מנחם.

לפני ארבע שנים התפרסם מבחר מהעדויות שליטת הצוות של אל-ג'ואד באסופה שכותרתה "Voices of the Nakba: A Living History of Palestine". הקריאה בספר הופכת קרביים, ועולה בקנה אחד עם העדויות מהצד הישראלי. אל-ג'ואד זיהה על בסיס העדויות דפוס פעולה חוזר בעת הכיבוש, שכלל ארבעה שלבים: הקפת הכפרים משלושה כיוונים תוך הטלת טרור כללי באמצעות ירי והפגזה; מתן אפשרות מילוט למדינות שכנות; רצח של תושבים שלא התפנו, בעיקר גברים ונערים בגילאים 16 עד 50; ופיצוץ והצתה מכוונת של מבנים, לא פעם כשבתוכם עדיין נמצאים תושבים. גם זו מורשת מלחמת העצמאות.

***

כמעט שמונה עשורים חלפו מאז מאורעות הדמים הללו, אך בישראל עדיין פעורה תהום בין הזיכרון והדימוי העצמי לבין המציאות. פשעי המלחמה מוסתרים ומודחקים, ותרבות של שתי"קה מכסה עליהם. במידה רבה, הכרה בפשעי העבר ובהכחשה שגלויות להם חיונית להכרת ההווה של ישראל. חברה שמדחיקה במשך שנות דור את מעשי הטבח, הרצח והגירוש שביצעה – קל לה יותר לעצום את עיניה מול מה שמתחולל בעזה בשנתיים האחרונות.

הזיכרון הקולקטיבי המשובש הזה לא התהווה בדרך מקרה, ואין להטיל את האשם רק על ספרי הלימוד. זו עמדתה של המערכת כולה – הפוליטית, המשפטית, התקשורתית. גם האקדמיה הישראלית שיתפה פעולה עם מדיניות ההסתרה וההכחשה, אם מתוך הזדהות ואם מתוך עצלות או חוסר עניין.

וכמו אז, כך גם עכשיו: הורגים "בלתי מעוררים", מסתירים את הפשעים ונמנעים מלהעמיד לדין את האחראים. זו הקונספציה מאז ועד היום. ישראל גרמה למותם של 100 אלף פלסטינים בע"זה, אך לא חייל אחד הואשם ברצח או בהריגה. נכון לכתבת שורות אלה, חייל אחד הועמד לדין על ביוזה. הכחשת הפשעים של '48 תידלקה עשרות שנות סכסוך. מה תביא עלינו הכחשת הפשעים של עזה?

מפקד גדוד בגולני הפיץ פקודה בכתב שלפיה יש לירות בכל גבר עשירי בכפר כבוש שיימצאו בו זרים, ולהוציא להורג את כל הגברים בבית שיימצא בו רכוש שנגנב מיהודים. במקרה של ערב איזבח, קהילה בדואית שחיה בגליל, הוא הנחה שלא להותיר זכר: "כל ערבי מהזבחים יש להרוג"

של אל-ג'ואד מתבסס על 300 ראיונות מפורטים עם שורדים שנעשו החל מסוף שנות ה-90. החוקרים אפילו החליטו שהעדים יתראיינו תחת שבועה. לאחר מכן העדויות הוצלבו זו עם זו, כמו גם עם מסמכים שונים. בתחילה קבע אל-ג'ואד שנעשו למעלה מ-70 מעשי טבח. אולם בשנים האחרונות, במחקר המשך שמתבסס על מקורות מגוונים ומקבץ נוסף של עדויות בעל פה, אל-ג'ואד כבר קובע כי אירעו לכל הפחות 100 מעשי טבח. במילים אחרות: באחד מכל חמישה כפרים שנכבשו נטבחו אורחים.

ניתן לחלק את מעשי הטבח לשישה סוגים: הרג נרחב וכללי (דווימה); הרג חסר הבחנה במהלך הכיבוש (באר שבע); הרג מכוון מתוך תאוות נקם על מות לוחמים (בלד א-שיח); הוצאה להורג סלקטיבית של קבוצת אורחים גברים כנגד קירות (מג'ד אל-כרום); הוצאה להורג של כלל השבויים הגברים (חולא); והרג אורחים שניסו לחזור ליישוביהם (מג'דל).

ספרות המחקר העדכנית מאפשרת למפות חלק גדול ממעשי הטבח ברמה גבוהה של ודאות. להלן רשימה חלקית של תקריות בולטות: שלושת